NORASMIY BANDLIKNI QISQARTIRISHDA SOLIQ IMTIYOZLARINING RAG'BATLANTIRUVCHI ROLINI TAKOMILLASHTIRISH.

Alimjanova Lobar Rizamat qizi
O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23023556

Annotatsiya: Mazkur tezisda norasmiy bandlikni qisqartirishda soliq imtiyozlarining rag'batlantiruvchi roli, uning iqtisodiy mohiyati va O'zbekistonda amalga oshirilayotgan soliq islohotlari doirasidagi ahamiyati tahlil qilingan. Soliq imtiyozlari orqali yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish, tadbirkorlik subyektlarini rasmiy sektorga o'tkazish va bandlikni legalizatsiya qilish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijasida norasmiy bandlikni qisqartirishga xizmat qiluvchi soliq imtiyozlari tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: norasmiy bandlik, soliq imtiyozlari, soliq mexanizmi, yashirin iqtisodiyot, tadbirkorlik, soliq ma'murchiligi, raqamli soliq xizmatlari, bandlikni legalizatsiya qilish, iqtisodiy rivojlanish.

Kirish: Bozor iqtisodiyoti sharoitida norasmiy bandlik mamlakat iqtisodiy o'sishini sekinlashtiruvchi, byudjet daromadlarini kamaytiruvchi va ijtimoiy himoya tizimini zaiflashtiruvchi muhim muammolardan biri hisoblanadi. Norasmiy bandlikning yuqori darajasi soliq bazasining torayishiga, ishchi kuchining huquqiy himoyasining pastligiga va iqtisodiyotning shaffofligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois so'nggi yillarda O'zbekistonda norasmiy bandlikni qisqartirishga qaratilgan soliq siyosati va imtiyozlar tizimini takomillashtirish iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Soliq imtiyozlari davlatning iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida nafaqat fiskal vazifani bajaradi, balki tadbirkorlik subyektlarini rasmiy sektorga o'tkazish, ishchi kuchini legalizatsiya qilish va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishda muhim rag'batlantiruvchi rol o'ynaydi. Soliq stavkalarini optimallashtirish, ma'lum muddatga soliq yengilliklarini qo'llash va soliq ma'murchiligini soddalashtirish tadbirkorlarning rasmiy faoliyatga o'tishini rag'batlantiradi.

2021-2025-yillarda O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlari natijasida soliq tizimi sezilarli darajada takomillashtirildi. Elektron soliq xizmatlarining keng joriy etilishi, onlayn nazorat-kassa texnikalari, elektron hisobvaraq-fakturalar va xavf tahliliga asoslangan nazorat tizimlarining rivojlantirilishi yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qildi. Natijada tadbirkorlarning ma'muriy xarajatlari kamayib, soliq majburiyatlarini bajarish jarayoni soddalashdi va rasmiy bandlikni oshirish uchun qulay sharoit yaratildi.

Mazkur tezisning maqsadi norasmiy bandlikni qisqartirishda soliq imtiyozlarining rag'batlantiruvchi rolini tahlil qilish, uning amaliy natijalarini baholash hamda soliq imtiyozlari tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism: Norasmiy bandlik iqtisodiyotning muhim muammosi bo'lib, mamlakat yalpi ichki mahsulotining o'sishi, byudjet daromadlarining barqarorligi va aholi bandligining huquqiy ta'minlanishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli davlat tomonidan norasmiy bandlikni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qisqartirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida soliq imtiyozlari va soliq mexanizmidan keng foydalaniladi.

Soliq imtiyozlari o‘z ichiga soliq stavkalarining pasaytirilishi, ma’lum muddatga soliq to‘lovlaridan ozod etish, soliqqa tortish tartibining soddalashtirilishi va soliq ma’murchiligining yengillashtirilishini qamrab oladi. Ushbu elementlarning samarali tashkil etilishi tadbirkorlik subyektlarining rasmiy sektorga o‘tishini rag‘batlantiradi, ishchi kuchini legalizatsiya qilishga imkon yaratadi hamda yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytiradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek norasmiy bandlikni qisqartirish maqsadida qator soliq yengilliklari va ma’muriy islohotlar amalga oshirildi. Xususan, ayrim soliq stavkalari optimallashtirildi, hisobot topshirish jarayonlari soddalashtirildi, elektron soliq xizmatlari joriy etildi. Mazkur islohotlar tadbirkorlik subyektlarining vaqt va moliyaviy xarajatlarini qisqartirish, ularning faoliyatini rasmiylashtirish va soliq intizomini mustahkamlashga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shuningdek, raqamli soliq ma’murchiligining rivojlanishi tadbirkorlik subyektlari va soliq organlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Elektron hisobotlar, elektron hisobvaraq-fakturalar va onlayn nazorat-kassa tizimlari biznes yuritishning shaffofligini ta’minlash bilan bir qatorda, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish va soliq tushumlarini barqaror oshirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda norasmiy bandlikni qisqartirishda soliq mexanizmining samaradorligi, avvalo, soliq ma’murchiligini raqamlashtirish natijalari orqali namoyon bo‘lmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda davlat byudjetiga 166,3 trln so‘m soliq tushumlari ta’minlangan bo‘lib, bu 2023-yilga nisbatan 20,3 foizga ko‘p hisoblanadi. Mazkur natija iqtisodiy faollikning ortishi, soliq bazasining kengayishi hamda soliq ma’murchiligining takomillashgani bilan izohlanadi.

Shuningdek, 2024-yil yakunlariga ko‘ra, 179,8 mingdan ortiq onlayn nazorat-kassa texnikasi faoliyat yuritgan. Ushbu tizim orqali 1 milliarddan ortiq fiskal chek rasmiylashtirilgan va 261,1 trln so‘mlik chakana savdo aylanmasi qayd etilgan. Bu ko‘rsatkichlar tadbirkorlik subyektlari faoliyatining shaffofligi sezilarli darajada oshganligini va yashirin aylanmalarning qisqarganligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, 2024-yilda QQS bo‘yicha hisobotlarning 93 foizi avtomatik shakllantirilgan, yer, mol-mulk va aylanmadan olinadigan soliqlar bo‘yicha hisobotlar esa 100 foiz avtomatlashtirilgan. Bu esa tadbirkorlik subyektlarining hisobot tayyorlash uchun sarflaydigan vaqtini sezilarli darajada qisqartirdi va rasmiy faoliyatga o‘tishni osonlashtirdi.

Soliq qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, Auto-Kameral tizimi orqali 37,9 trln so‘mlik soliq bazasi tadbirkorlarning o‘zi tomonidan aniqlashtirilgan hamda 13,8 trln so‘m miqdoridagi moliyaviy sanksiyalar qo‘llanilishining oldi olingan. Bu ko‘rsatkichlar xavflarni tahlil qilish asosidagi raqamli nazorat tizimlarining samaradorligini tasdiqlaydi va norasmiy faoliyatni aniqlash imkoniyatini oshiradi.

1-jadval

Raqamli soliq ma’murchiligining norasmiy bandlikni qisqartirishga ta’siri

Ko‘rsatkich	Natija
QQS hisobotlarining avtomatlashtirilishi	**93 %**
Yer va mol-mulk soliqlari hisobotlari	**100 %**
Auto-kameral orqali aniqlashtirilgan soliq bazasi	**37,9 trln so‘m**

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ko'rsatkich	Natija
Oldi olingan moliyaviy sanksiyalar	**13,8 trln so'm**
Onlayn nazorat-kassa texnikalari soni	**179,8 mingdan ortiq**

Manba:O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlari va raqamli soliq mexanizmining takomillashuvi norasmiy bandlikni qisqartirishga uchta asosiy yo'nalishda ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda:

- birinchidan, soliq hisobotlarini tayyorlash va topshirish uchun sarflanadigan vaqt hamda ma'muriy xarajatlar qisqarmoqda, bu esa rasmiy faoliyatga o'tishni osonlashtiradi;
- ikkinchidan, elektron xizmatlar hisobiga soliq qonunchiligiga ixtiyoriy rioya etish darajasi ortmoqda va yashirin aylanmalar kamaymoqda;
- uchinchidan, raqamli nazorat vositalari yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish va byudjet daromadlarining barqaror o'sishini ta'minlamoqda. Biroq soliq imtiyozlarining samaradorligini yanada oshirish uchun sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalarni keng joriy etish, davlat axborot tizimlari integratsiyasini chuqurlashtirish hamda kichik biznes vakillarining raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Norasmiy bandlikni qisqartirishda soliq mexanizmining samaradorligini baholashda tadbirkorlik subyektlari soni, yangi tashkil etilgan korxonalar, soliq tushumlari va kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi muhim ko'rsatkichlardan hisoblanadi. Mazkur ko'rsatkichlarning o'sishi soliq siyosatining iqtisodiy faollikka va bandlikni legalizatsiya qilishga ko'rsatayotgan ijobiy ta'sirini ifodalaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil 1-yanvar holatiga respublikada faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik subyektlari soni 500 mingdan ortiqni tashkil etdi. Ularning asosiy qismini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tashkil etmoqda. Bu ko'rsatkich mamlakatda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va norasmiy bandlikni qisqartirishga qaratilgan institutsional va fiskal islohotlarning ijobiy natijasidir.

Shuningdek, kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2024-yil yakunlariga ko'ra qariyb 54–55 foizni tashkil etdi. Bandlikning 70 foizdan ortig'i aynan ushbu sektor hissasiga to'g'ri kelmoqda. Mazkur ko'rsatkichlar soliq imtiyozlarining tadbirkorlikni rag'batlantirish va rasmiy bandlikni oshirishdagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Soliq mexanizmi samaradorligining yana bir muhim ko'rsatkichi soliq to'lovchilarga ko'rsatilayotgan elektron xizmatlar sifati hisoblanadi. So'nggi yillarda Soliq qo'mitasi tomonidan "E-soliq" platformasi orqali tadbirkorlarga ko'rsatilayotgan xizmatlar soni keskin kengaydi. Bugungi kunda yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar soliq hisobotlarini topshirish, qarzdorlikni tekshirish, elektron hisobvaraq-fakturalarni rasmiylashtirish, QR-kodli fiskal cheklarni nazorat qilish hamda soliq imtiyozlari bo'yicha ma'lumotlarni masofadan turib olish imkoniyatiga ega.

OECD ekspertlarining fikriga ko'ra, Tax Administration 3.0 modeli soliq ma'murchiligini to'liq raqamli platformaga o'tkazish orqali tadbirkorlik uchun ma'muriy yukni 20–30 foizgacha kamaytirish imkonini beradi. O'zbekistonda ham ushbu model elementlari bosqichma-bosqich joriy etilib, soliq organlari va biznes o'rtasidagi axborot almashinuvi avtomatlashtirilmoqda. Bu esa norasmiy faoliyatdan rasmiy sektorga o'tishni sezilarli darajada osonlashtiradi.

Jahon bankining baholashlariga ko'ra, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish natijasida davlat va biznes o'rtasidagi o'zaro munosabatlar shaffoflashadi, korrupsion xavflar kamayadi va investitsion

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muhit yaxshilanadi. Bu esa yangi tadbirkorlik subyektlarining tashkil etilishiga, mavjud korxonalar faoliyatining kengayishiga va norasmiy bandlikning qisqarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan soliq islohotlari fiskal maqsadlarni ta'minlash bilan bir qatorda, norasmiy bandlikni qisqartirish, biznes muhitini yaxshilash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga ham xizmat qilmoqda. Kelgusida soliq imtiyozlari tizimini yanada takomillashtirish orqali tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish, investitsiyalar hajmini ko'paytirish va yashirin iqtisodiyot ulushini yanada kamaytirish imkoniyatlari kengayadi.

Xulosa: Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, soliq imtiyozlari norasmiy bandlikni qisqartirish va tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan rag'batlantirishning eng muhim iqtisodiy vositalaridan biri hisoblanadi. Uning samarali tashkil etilishi tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, investitsion faollikni oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan, soliq imtiyozlari fiskal vazifani bajarish bilan bir qatorda, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va rasmiy bandlikni oshirishning muhim institutsional omili sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar natijasida aniqlandiki, 2021-2025-yillarda O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlari tadbirkorlik subyektlari uchun qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirishda va norasmiy bandlikni kamaytirishda muhim natijalarni berdi. Xususan, soliq ma'murchiligining raqamlashtirilishi, elektron soliq xizmatlari, elektron hisobvaraq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari va xavf tahliliga asoslangan soliq nazorati tizimlarining joriy etilishi soliq majburiyatlarini bajarish jarayonini soddalashtirdi, ma'muriy xarajatlarni kamaytirdi hamda soliqqa ixtiyoriy rioya etish darajasini oshirdi. Natijada davlat byudjeti daromadlarining o'sishi bilan bir qatorda tadbirkorlik subyektlarining faoliyati uchun yanada shaffof va barqaror soliq muhiti yaratildi.

Tadqiqot davomida xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatdiki, norasmiy bandlikni qisqartirishda yuqori soliq imtiyozlaridan ko'ra, barqaror soliq siyosati, sodda soliq ma'murchiligi va raqamli boshqaruv tizimlarining mavjudligi muhimroq omil hisoblanadi. Shu bois O'zbekistonda soliq imtiyozlari tizimini takomillashtirish jarayonida xalqaro standartlarga mos raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, ma'lumotlar almashinuvini avtomatlashtirish hamda soliq to'lovchilar uchun interaktiv xizmatlar ko'lamini kengaytirish ustuvor yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- tadbirkorlik subyektlari uchun soliq ma'murchiligini yanada soddalashtirish va xizmatlarning to'liq raqamli formatga o'tkazilishini jadallashtirish;
- soliq xavflarini aniqlash va boshqarishda sun'iy intellekt hamda Big Data texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish;
- kichik biznes subyektlari uchun differensial yondashuv asosida soliq imtiyozlari va ma'muriy yengilliklarni takomillashtirish (ayniqsa, yangi tashkil etilgan va norasmiy faoliyatdan o'tayotgan subyektlar uchun);
- davlat organlarining axborot tizimlari integratsiyasini kuchaytirish orqali soliq hisobotlarini avtomatik shakllantirish mexanizmlarini rivojlantirish;
- tadbirkorlarning soliq madaniyati va raqamli ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan o'quv hamda maslahat dasturlarini kengaytirish;
- norasmiy bandlikni qisqartirishga qaratilgan maxsus soliq imtiyozlari (masalan, ma'lum muddatga soliq stavkasini pasaytirish yoki vaqtinchalik ozod etish) mexanizmini joriy etish. Soliq

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

imtiyozlari tizimini zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish davlat va biznes o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi, tadbirkorlik subyektlarining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi hamda mamlakatda inklyuziv va barqaror iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vahobov, A. V., & Jo'rayev, A. S. (2009). Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik—T.: Sharq, 448.
2. Qurbanov, U. B. E., & Bobomurod O'g'li, I. S. (2026). SOLIQ SIYOSATINING AHOLI DAROMADLARINI DIVERSIFIKATSIYALASH DAGI ROLI. Modern education and development, 44(4), 26-33.
3. Qahharov, Z. (2025). JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN DAROMAD SOLIG'I VA IJTIMOIY SOLIQ HISOBOTINI TO'LDIRISH AMALIYOTI. Ustozlar uchun, 1(1), 394-400.
4. Sultonov, S. N. (2024). AHOLINI O'SIB BORISHI VA ULARNING DAROMADLARI TABAQALASHUVINI KAMAYTIRISH ISLOHATLARNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 295-303.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.